

ЕКСПРЕСИВНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для кожної історичної епохи, літературного напрямку притаманні свої концепції адресата. Автор завжди пам'ятає про адресата, з огляду на якого створює текст, і це – обов'язковий закон комунікації, у результаті якої зміст тексту через сприйняття збагачується додатковими фоновими знаннями, досвідом читача. Тому лінгвістичний підхід до аналізу сучасного художнього тексту має бути комунікативно-діяльним, або психологічним.

Вивчення мовлення художнього тексту у кінці ХХ – на початку ХХІ століття проходить за декількома напрямками. Одним із них у сучасній лінгвістиці є тенденція до вивчення засобів і ознак текстової інтеграції. “Структура художнього тексту кінця 20 – поч. 21 ст. ґрунтується на його синтаксисі... Сучасну прозу вирізняє яскраво виражена тенденція до інтеграції/деінтеграції на рівні тексту (і його компонентів), що, насправді, стає основою структури тексту, а, можливо, і основою для структури нової типології текстів художньої прози”, – зазначає О.В.Мар'їна на підтримку твердження О.О.Чувакіна [4, 4].

Лінгвокультурологічний підхід до аналізу художнього мовлення забезпечує єдність поглядів на мову і народний характер, мову і народну психіку, бо, як слушно підкреслює В.І.Кононенко, “... словесне втілення супроводжується ореолом додаткових співзначень, багатих асоціацій, експресій і оцінок... Засобами національної мови створюється система понять, на ґрунті якої зрештою формується картина світу, тобто виражена у мовних категоріях сукупність уявлень і суджень про позамовну дійсність” [3, 4-5].

Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу особистості реципієнта (адресата, читача) підсилюється синтаксичними засобами експресивності, з огляду на що визначена тема дослідження є **актуальною**.

Метою нашого дослідження є обґрунтування думки, що інтерес до проблеми експресивності, який виник в останні десятиліття, мотивується увагою до особистості мовця чи, точніше, до опису мови як засобу впливу на особистість мовця, на його поведінку і внутрішню духовну діяльність.

Завданнями нашого дослідження є:

1. Розмежувати поняття *експресивна функція мови, загальномовна експресивність, експресивний синтаксис*, враховуючи розуміння експресивності як однокомпонентного та багатокомпонентного явища.

2. Проаналізувати найхарактерніші особливості експресивного синтаксису постмодерністської художньої прози у лінгвокультурологічному аспекті.

Матеріалом дослідження нам слугували романи Ірен Роздобудько, у яких авторка запрошує: “Думаймо разом!” [6; 7].

У кінці ХХ століття на матеріалі різних мов були нагромаджені розмаїті думки про експресивність, що і визначило досить неоднозначне розуміння і тлумачення цього явища. Як стилістичний феномен тлумачили експресивність Ш.Баллі, Е.С.Азнаурова, І.В.Арнольд, Ю.М.Скребнев та ін.; як семантичний феномен – В.Г.Гак, Н.О.Лук'янова, І.А.Стернін, А.Вежбицька та ін.; як функціональний феномен – О.О.Реформатський, Р.О.Якобсон, В.О.Аврорін та ін.; як стилістичний феномен – Ю.М.Скребнев: як прагматичний феномен – А.А.Мецлер, Р.О.Піотровський, Дж. Остін та інші вчені [5, 12-14]. Проте, експресивність як лінгвокультурологічний феномен залишається поза науковими інтересами дослідників.

Перед викладенням теоретичних основ та аналізу фактичного матеріалу визначеної нами проблематики зупинимось на деяких аспектах, безпосередньо з нею співвіднесених. Людська думка, формуючись на основі мови, оформляється у мовленні, а мовлення – це, як відомо, і мовленнева діяльність і мовленнева структура – текст (його усна і писемна форми), який по-різному експресивно забарвлений, оскільки є результатом дії експресивної функції мови. Експресивна функція мови – це, відповідно, уміння виразити емоційний стан мовця, його суб'єктивне відношення до позначуваних предметів і явищ дійсності.

Експресивність як загальномовна категорія є дотичною до усіх сфер мови, і обсяг її виражальних засобів окреслити повністю неможливо. Проте проблеми експресивного синтаксису набувають у сучасній лінгвістиці все більшої актуальності, що обмотивовано інтенсифікацією вивчення структури тексту, мовної особистості як суб'єкта мовленневої діяльності, її прагматичних аспектів, взаємовідносин мовця і адресата, звукових засобів увиразнення мовлення і підсилення впливу на того, хто сприймає текст. Методологічно важливим є виявлення національно-культурного фактора синтаксичної експресивності.

Необхідність вивчення експресивного синтаксису підкреслював ще В.В.Виноградов, долучивши до проблем необхідних досліджень із стилістичного синтаксису “проблему експресивних – виражальних, художніх – відтінків, притаманних для тих чи тих синтаксичних конструкцій чи для тих чи інших комбінацій синтаксичних конструкцій” [1, 149].

Інтеграція тексту є однією з основних його ознак, що формується системою зв’язків, які забезпечуються різними рівнями, серед яких експресивний синтаксис є важливим компонентом тематичної, концептуальної, модальної цілісності.

Перелік експресивних синтаксичних конструкцій сьогодні ще не визначений остаточно, думається, що він не може бути визначений і в майбутньому, тому що у конкретному художньому тексті носієм експресивної ідеї може стати будь-яка морфологічна категорія, будь-які особливості синтаксичної структури фрази, адже все програмується темою тексту, індивідуальним стилем письменника, його намірами, ситуацією творчості і сприйняття тексту національно-культурним компонентом.

До експресивних синтаксичних конструкцій відносять вставлені компоненти, які, як засвідчує зібраний фактичний матеріал, активно функціонують у мовотворчості Ірен Роздобудько, тому, враховуючи обсяг статті, ми зупинимось лише на їх аналізі.

На 560 умовних сторінках текстів романів Ірен Роздобудько закартковано 1340 одиниць вставлених конструкцій (ВК). Це підтверджує результати спостережень лінгвістів, зроблених у зв’язку з розглядом структури тексту жіночого мовлення і чоловічого, що саме для мовлення жінок є характерною “така структура викладу, за якої розвиток думки переривається побічною вставленою лінією, що з’явилась за асоціацією” [2, 116-117]: подібна манера мовлення чоловікам притаманна менше. Таке пояснення активності функціонування у текстах ВК є лише однією із умов їх динаміки.

У визначенні ВК дотримуємось тлумачення, поданого В.І.Кононенко: ВК – це “мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості” [8, 83].

Зв’язок ВК з основним реченням має не граматичний, а змістово-асоціативний характер. На відміну від вставних компонентів, які функціонують як модально-оцінний компонент і ускладнюють смислову структуру речення, ВК розширюють змістово-інформаційний обсяг речення. При цьому ВК функціонують у вигляді простих, рідше – складних речень, словосполучень, слів і характеризуються самостійним об’єктивно-модальним значенням, яке, в свою чергу, може бути ускладненим додатковими суб’єктивними оцінками.

Вставлені конструкції як експресивний синтаксичний засіб мовотворчості Ірен Роздобудько в залежності від характеру їх граматичного зв’язку з основним реченням і від синтаксичної структури поділяємо на два структурних типи:

1. Експресивні ВК – оформлені як члени речення або частини складного речення. Наприклад: *Коли (після пригоди з акулами) я опинився на цьому кам’яному острові, дуже мало схожому на країну, – тут, у районі Пачевіль у Сент-Джуліансі, як дідько з табакерки, переді мною виник старий Джейк [6, 7]; У невеликому кафе, куди її влаштувала вірна Ада (яка на той час уже здійснила свою мрію – вискочила заміж за заклятого ворога Анни-Марії – Стефана), працювала не більше півроку [6, 233]; Отак просто припасти щокою до плеча незнайомої жінки і – непомітно для неї! – пустити “довгу чоловічу сльозу” [7, 83]; І навіть це відрядження – “до чорта на роги” – красномовно свідчить, що її відсунуто на другий план і не відомо, чи повернеться вона до свого кабінету і чи не сидітиме там якась довгонога білявка? [7, 147].*

2. Експресивні ВК – синтаксично самостійні вставки, не зв’язані з основним реченням, не підпорядковані йому. Наприклад: *Отже, я зняв з підвіконня білосніжні шкарпетки, розгладив (погладив?) долонею і поклав на нижню полицю шафи, потім полив і наваксував взуття (це зовсім не входило в мої обов’язки) і залишив книжку розкритою, як і минулого разу [6, 46]; Я зможу вивести вас звідси, тільки не сердьтеся! (Я знову відзначила, що час тут спливає неймовірно швидко, адже ще секунду тому лялька сиділа на троні поруч зі своїм нареченим!) [6, 164]; Мабуть, якби з них вирвався біль – годі уявити, щоб то було за цунамі! (Якщо тепер хтось заспокоїть мене, сказавши, що комахи не відчувають болю, я запитаю: а хіба ти був комахою?!) [7, 124]; Побачила навіть себе – тобто дуже подібну до себе стару (“Такі старі мавпи, як я, всі подібні одна на одну!” – додала вона), котру вбиває банда гангстерів [7, 228].*

Експресивні вставлені конструкції (ЕВК) першого типу дозволяють автору створити (що засвідчує аналіз) ефект національного усного (розмовного) мовлення, не продуманий попередньо і такий, що порушує закони логічного розгортання тексту. Вони виявились в аналізованих контекстах і засобом розмежування подання голосів декількох оповідачів, тому часто за своїм обсягом є великими.

ЕВК другого типу виявляють функціональну роль носіїв додаткового значення, виступаючи засобом поширення змісту головних або другорядних членів речення. При цьому вони не завжди є структурно необхідними компонентами у конструкції основного висловлення.

Аналіз ЕВК художнього мовлення Ірен Роздобудько уможливорює визначення таких лінгвокультурологічних явищ, що впливають на розвиток структури вставок, як-от:

а) вплив українського побутово-розмовного мовлення, характерного для художнього мовлення сучасних українських письменників;

б) прагнення українця до компресії інформації.

Фактичний матеріал засвідчений ЕВК – різними синтаксичними одиницями: словом, словосполученням, реченням, текстом. Найпродуктивнішим виявилось просте і складне (двоскладне; односкладне, складносурядне, складнопідрядне тощо) речення, на другому місці – словосполучення, на третьому – слово, на четвертому – текст (у квантитативному відношенні це відповідно 68%, 19%, 9%, 4%).

Виявлено, що ЕВК виступають носіями складних адресатних відношень: з одного боку, як засіб авторизації, моделюючи комунікативну роль адресанта мовлення; з другого – як своєрідний текст-коментування, що пов'язується складними інтратекстуальними засобами із основним текстом. Правомірним на цій основі вважаємо урахування лінгвокультурологічної стратегії комунікації, що уможливорює аналізований фактичний матеріал підрозділити на:

а) комунікативно-логічні ЕВК, які актуалізують логічний зв'язок висловлювань або їх частин, як-от: *Вона виразно пам'ятала, що рік тому у неї була затишна домівка – дець у парку біля станції човнів під теплим материнським боком – і цілий виводок таких самих рудих із темними підпалинами, подібних до лисиці, братів і сестер* [6, 270]; *Принаймні, ніхто з колег не має стільки професійних візнак, не отримує листів (по п'ять-сім величезних ящиків на день), не здатен без сторонньої допомоги писати нормальні тексти до своїх сюжетів та ще й бездоганно редагувати інших* [7, 9];

б) комунікативно-модальні ЕВК, у яких відображено ставлення автора до повідомлюваної інформації, як-от: *І ще тому, що... – вона витягла сигарету, нахилилася до гігантської запальнички у вигляді здібленого коня (жахлива, скажу вам, конструкція!), – іноді мені теж хочеться кому-небудь... урізати...* [6, 90]; *– А тому, що, запевняю вас, ніхто – чуєте – ніхто! – не відмовиться* [7, 170];

в) комунікативно-інформаційні ЕВК, що подають додаткову інформацію, як-от: *Я зірвала зі стіни вже добряче вицвілий на сонці плакат (шпалера під ним залишилася темною) і намалювала треті Двері* [6, 152]; *Єва стерла його рукавом білого піджака (однаково його вже доведеться викинути), відчинила дверцята і різко повернулася, звертаючись до випадкових супутників...* [7, 148].

Фактичний матеріал дозволяє виділити основні тематичні групи слів, що актуалізуються вставленими конструкціями. Ми наводимо лише ті, що зазвичай є специфічними для національно-мовного колориту українців, хоч і не усі вони живуть і працюють в Україні, а подаємо характеристику лише однієї, що зумовлено обсягом статті.

ЛЮДИНА. Портрет (очі, волосся, зовнішність тощо). Наприклад: *Дівчина буде схожою на ту, з бару, тільки я побачу її очі – карі чи блакитні (краще – сині з зеленючкою, як вода в морі) і вдихну запах її волосся, темного або світлого – однаково..*[6, 108]; *...Крім дивного імені, котре Єва не любила називати повністю, у неї були дивні очі – надзвичайно сині (немов вона була у лінзах)*[7, 62]; *Волосся дивного кольору – попіл з молоком! – звисає з пліч, як сувій* [6, 189].

ЛЮДИНА. Характер. Поведінка. Наприклад: *Йду на кухню, вмикаю кавоварку, закурюю першу сигарету (звичка до “Мальборо” залишилася) це з тих давно викреслених з життя часів, коли за пачку доводилося відстібати циганам-спекулянтам не менш як десять карбованців) і намагаюся нарешті прокинутися* [6, 5]; *Спочатку вода буде течи по обличчі, змішуючись зі слізьми (інтелігенти бувають дуже вразливими). Та згодом він ісам не помітить, як почне щось наспівувати (інтелігенти часом наспівують, приймаючи душ)* [7, 54]; *У номері напівтемрява, подвійні штори щільно запнуті, один із торшерів увімкнений, кран у лазничці піднятий, і з нього тоненьким струмком тече вода (це означає, що тут оселився тютій)* [6, 27].

ЛЮДИНА. Місце у суспільстві. Взаємини. Наприклад: *Він приїхав сюди з Лос-Анджелеса зі своїми лабухами. Щоби дати кілька закатрупних концертів у нічних клубах, щоби відтягнутися в чіл аут-рум, але, мабуть, найперше – аби провідати давніх подружок по коледжу для дітей “товстих гаманців” (до речі, тоді лишень я довідався, що цей “добровільний покидьок суспільства”, як він себе сам називав, – “золоте” дитя, що колись бігало стриженими газонами закритого навчального закладу в довгих формених шортах і білій сорочці)* [6, 7]; *Подзвони Оленці (це була його нова дівчина, яка обіцяла чекати)*! [6, 129].

ЛЮДИНА. Зв'язок з минулим. Наприклад: *Перший бант, що туго стягнув волосся на потилиці (відтоді зненавиділа все, що чіплялось на голову!)...*

Перший день у дитячому садку ... з жахом спостерігаючи за вируючою юрмою дітей, котрі вже звикли до колективної самотності (саме тоді зрозуміла, що не зношу нічого колективного!)...

Білий халат няньки і найсправжнісінький жах над тарілкою товстих макаронів, що не хотіли проштовхуватися далі від рота (мабуть, тогу досі не люблю задовгих застіл!)...[6, 135]

Цікаву характеристику мають ЕВК тематичних груп : “ ЛЮДИНА. Предмети побуту”, “ЛЮДИНА. Продукти харчування”, “ЛЮДИНА. Ім’я людини”, “ПРИРОДА”, “РОСЛИННИЙ СВІТ”, “ТВАРИННИЙ СВІТ”, “СВІТ КОСМЕТИКИ” тощо. Усі вони у наступних розвідках можуть стати окремими темами досліджень

Узагальнюючи висловлене та враховуючи перспективу досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що взаємодія синтаксису і культури є багатоаспектною. Експресивний синтаксис – один із аспектів цієї взаємодії. Експресивні вставлені конструкції як культурний компонент інформації на синтаксичному рівні у художньому мовленні Ірен Роздобудько є одним із унікальних національно-культурних елементів реалізації національно-мовної своєрідності української мови, національного менталітету, духовної культури.

Фактичний матеріал не обмежується лише аналізованим елементом – ЕВК, а характеризується іншими експресивно-синтаксичними засобами, використаними автором для змалювання своєрідності національного життя і характерів українців (парцеляція, перерваність, синтаксичний повтор, зевгма, виділення контекстуально-важливих членів речення великою літерою тощо), які також потребують окремого розгляду, а, за його реалізації, синтаксис та лінгвокультурологія розширяють спектр експресивних синтаксичних одиниць як складника цілісного, системного підходу до характеристики епохи постмодернізму – особливого типу культури – масового.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В.Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
2. Земская Е.А. Вставки. Самоперебивы. Одновременное развитие нескольких тематических линий / Е.А.Земская, М.А.Китайгородская, Н.Н.Розанова // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Изд-во МГУ. – 1993. – С. 90-148.
3. Кононенко В.І. Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / В.І.Кононенко. – К. : “Богдана”, 2001. – 303 с.
4. Марьина О.В. Интеграционные процессы в синтаксисе художественной прозы 1980-х – 2000-х гг. : монография / О.В.Марьина. – Барнаул : БГПУ, 2008. – 169 с.
5. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : Учебное пособие / В.А.Маслова. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 156 с.
6. Роздобудько Ірен. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері. Романи. Видання друге / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2007. – 312 с. Серія : День Європи.
7. Роздобудько Ірен. Дві хвилини правди. Роман / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с. (День Європи).
8. “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.

Анотація. У статті обґрунтовується потреба комунікативно-діяльнісного підходу до лінгвістичного аналізу художнього мовлення письменників сучасної української літератури – постмодерного періоду – якими і є романи Ірен Роздобудько. Автор підкреслює, що структура художнього тексту кінця ХХ – поч. ХХІ століття ґрунтується на синтаксисі. Важливе значення для лінгвокультурології мають експресивні синтаксичні конструкції, аналіз яких проводиться на фактичному матеріалі, дібраному із художнього мовлення Ірен Роздобудько. Аналізується вплив експресивних синтаксичних засобів на особистість мовця, на його поведінку і внутрішню духовну діяльність.

Ключові слова: експресія, експресивне значення, експресивна функція, експресивний синтаксис постмодерністської художньої прози, експресивні вставлені конструкції

Summary. In the article we have grounded the problem of communicative and action approach to the linguistic analysis of the literary speech of the contemporary Ukrainian literature writers – postmodern period, where the novels by Iren Rozdobyd’ko belong. The author underlines that the structure of the literary text of the end of the XX – beginning XXI centuries is grounded on the syntax. Expressive syntactic constructions analyzed on the factual material gathered from Iren Rozdobyd’ko’s literary speech are very important for linguoculturology. We analyze the influence of the expressive syntactic means on the personality of the character, his behavior and inner actions.

Key words: expression, expressive meaning, expressive function, expressive syntax postmodern literary prose, inserted components.